

Význam systémového přístupu ve vědeckovýzkumné činnosti

Všestranné uplatňování metodologického principu komunistické stranickosti při zkoumání těch společenských jevů a procesů, které jsou spojeny s realizací jednoty výcviku a výchovy v podmínkách socialistické armády, je trvale spojeno s požadavkem komplexnosti. Marxisticko-leninská gnoseologie vychází z toho, že různé předměty, jevy a procesy neexistují izolovaně, jsou organicky navzájem spjaty a neustále na sebe působí. Každá stránka, každý prvek určitého jevu či společenského procesu je v té či oné míře podmínkou vzniku a existence dalších jevů a procesů. „Chceme-li skutečně poznat předmět, musíme obsáhnout, prostudovat všechny stránky, všechny vztahy a zprostředkování. Nikdy toho nedosáhneme plně, ale požadavek všestrannosti nás chrání před chybami a především před ustrnutím na mrtvém bodě.“ (Lenin, V. I.: Spisy, sv. 32, Praha SNPL 1955, s. 92.) Právě metodologický princip komplexnosti, který je vyjádřením požadavků všestrannosti, vyžaduje zkoumat každý společenský jev nebo proces, spojený s bojovou a politickou přípravou naší armády, z hlediska širších společenských souvislostí. Vyžaduje nalézt příčiny vzniku sledovaného jevu nebo procesu, rozporné stránky jeho vývoje i funkcí, které plní ve vztahu k cel-

kovému upevňování její bojové pohotovosti.

Naplnění tohoto požadavku v konkrétní vědeckovýzkumné činnosti v podmínkách naší armády vyžaduje uplatňovat takovou rovinu společenských, přírodních a vojenských odborných věd a jim odpovídajících metod, které by v komplexnosti postihovaly předmět našeho zájmu. Zároveň to vyžaduje uplatňovat takové formy a prostředky vědecké práce, které by umožňovaly odhalovat podstatné stránky sledovaných jevů a procesů i zákonité tendence, které především v rovině vztahů člověk—technika vystupují v současné době do popředí při uplatňování vědeckotechnického pokroku.

Předpokladem komplexního zkoumání těch jevů a procesů i konkrétních činností, které jsou spojeny s otázkami výcviku a výchovy, morálně politického stavu vojsk, uvědomělé kázně atd., je sledování zkoumaného objektu v celistvosti i v rovinách všech jeho částí, tvořících jeho vnitřní strukturu vztahů. Přitom celek sledovaného procesu můžeme pochopit a poznat všestranně jenom tehdy, ujasníme-li si místo, úlohu a specifickou strukturu jeho částí. Společenské procesy, které jsou spojeny s upevňováním bojové pohotovosti naší armády, mají zpravidla

složitou vztahovou strukturu. Skládají se z různých částí, z nichž každá má své vlastní kvalitativní a kvantitativní určení a plní konkrétní úlohu, která je podmíněna specifíciostí a strukturou vztahů celého sledovaného jevu či procesu.

Dialektickomaterialistický rozbor jednotlivých událostí a společenských procesů, které jsou spojeny se současnou realizací otázek bojové a politické přípravy v podmínkách vědeckotechnického rozvoje naší armády, předpokládá, aby byly zachyceny určující faktory, které vyvolávají a kvalitativně určují sledovaný jev nebo proces. Zároveň společenské jevy a procesy, které jsou např. spojeny s upevňováním kázně, morálně politického stavu a bojové a politické přípravy v celku, nemůžeme pro jejich vysoce politický význam zkoumat bez širšího pohledu, tzn. aniž bychom nevycházeli z ekonomických, společenskotřídních a ideologických souvislostí. Obecné zákonitosti výstavby socialistické armády se totiž přes tyto souvislosti promítají do konkrétních společenských vztahů, které se realizují v podmínkách naší armády. Dodržování požadavků komplexnosti tedy vyžaduje sledovat každý společenský jev, proces nebo činnost z hlediska širších materiálně technických, společenských a ideologických souvislostí.

Vycházíme-li navíc z předpokladů, že cílem společenského poznání v rovině vědeckovýzkumné činnosti je odhalovat takové zákonitosti a zákonité tendence, které jsou výsledkem objektivních podmínek a subjektivních činností jednotlivců, sociálních skupin a celých tříd, jasně z toho vyplývá, že princip komplexnosti v procesu společenského poznání v podmínkách armády vyžaduje:

1. Zkoumat objektivní podmínky, ve kterých se sledované útvary a svazky nacházejí, a subjektivní činitele, které vyvolávají konkrétní společenské jevy nebo procesy.

2. Zkoumat, jakým způsobem se tyto objektivní podmínky pozitivně nebo negativně promítají do vědomí jednotlivců, jednotlivých skupin vojáků a vojenských kolektivů.

3. Odhalovat, jakým způsobem se vzájemný vztah objektivních podmínek a subjektivního činitele realizuje v praktické činnosti bojové a politické přípravy a vede k celkové úrovni bojové pohotovosti jednotlivých útvarů, svazků atd.

Je samozřejmé, že tento požadavek se musí plně promítnout do požadovaných teoretických východisek vědeckého poznání a uplatňování systému metod vědecké činnosti. Nedoceňování tohoto nutného přístupu v procesu společenského poznání vede jednak k jednostrannému hodnocení sledovaných společenských jevů a procesů, jednak, a to je hlavní, neumožňuje odhalovat všechny činitele a příčiny, které sledovaný jev či proces vyvolávají a determinují.

Komplexní přístup vyžaduje i správné postížení kvalitativní a kvantitativní určení sledovaných společenských procesů, které jsou spojeny s dosahovanými výsledky v odborné přípravě i v ideově výchovné práci. Uplatňování kvantitativní a kvalitativní analýzy je podmíněno důsledným dodržováním dialektického zákona přechodu kvantitativních změn ve změny kvalitativní, včetně promítnutí požadavků vyplývajících z tohoto zákona do systému uplatňování metod a prostředků poznání.

V souvislosti s realizací metodologického principu komplexnosti má důležitý význam systémový přístup, a to ve všech etapách vědeckovýzkumné práce, tzn. jak při plánování, řízení a řešení vědeckovýzkumných úloh, tak při uplatňování nově získaných poznatků v praxi. Využívání systémového přístupu ve vědeckovýzkumné činnosti v podmínkách naší armády vyplývá ze samotného plnění požadavků Směrnic ministerstva národní obrany ČSLA pro vědeckou práci v Československé lidové armádě, které zvláště zdůrazňují: „Vědecký pracovník ČSLA musí být třídně uvědomělý, ideově pevný a komunistické straně oddaný pracovník. Musí se vyznačovat: všestrannou vzdělaností a hlubokými znalostmi v oboru své činnosti,

musí ovládat marxisticko-leninskou teorii a metodologii, umět ji aplikovat v praxi, musí být schopen systémového přístupu k problému vlastního oboru, schopen analyzovat a kriticky zhodnotit praktické poznatky.“

Systémový přístup ve vědeckém poznání je dnes velmi často řešený metodologický problém, který nemůžeme pochopit, aniž bychom nebrali v úvahu jeho nesprávnou interpretaci z pohledu jednostranného strukturalismu a funkcionalismu a neviděli základní rozdíl ve způsobu jeho uplatňování z pozic marxisticko-leninské teorie a všech možných rovin pozitivistického přístupu. Vymezení místa a

možností systémového přístupu při plnění komplexnosti ve vědeckovýzkumné činnosti v podmínkách naší armády znamená řešit tento problém jak v ontologické, tak v gnoseologické rovině a zároveň nezapomínat na třídně politický aspekt jeho možného uplatnění.

V ontologické rovině vycházíme z toho, že systémový přístup můžeme uplatňovat především tam, kde objekt našeho poznání se vyznačuje podstatnými ukazateli systému.

Vycházíme-li z předpokladu, že každý relativně uzavřený systém můžeme charakterizovat jako uspořádaný souhrn prvků, vzájemných vztahů a vazeb mezi těmito prvky a jejich struktury, které ve vztahu k okolí vystupují jako celek a zároveň se stávají prvkem vyššího řádu, potom za systém můžeme v podmínkách socialistické společnosti považovat každý celistvý útvar a společenský proces, který disponuje novou kvalitou, která není vlastní jednotlivým prvkům, které jej tvoří.

V tomto významu i Československá lidová armáda je konkrétním způsobem organizovaný systém budovaný a fungující na základě principů výstavby socialistické armády. Cílevědomost tohoto systému je podmíněna důsledným uplatňováním vedoucí úlohy strany pomocí systému stranickopolitické práce i důsledným prosazováním nedílné velitelské pravomoci na stranických základech.

Kromě celkového chápání socialistické armády jakožto společenského systému můžeme v ní nalézt celou řadu dílčích systémů. Sovětský metodolog A. P. Dimitrijevič vymezuje v této souvislosti tři skupiny systémů, které se realizují v podmínkách socialistické armády (Blíže viz: Metodologia i metoda voennogo issledovaniia. Moskva, VPA VIL 1973., s. 165—168):

1. Materiálně věcné systémy, které zahrnují různé komplexy sil a prostředků ozbrojeného zápasu. Např. systémy výzbroje a techniky v různých rovinách její organizace, systémy typu člověk—technika; sjednocují komponenty různých kvalit do organizačně zformovaných celků, systémů vojenských struktur, kde základními komponenty jsou organizované kolektivy apod.

2. Systémy — procesy, ve kterých se formují a projevují síly a prostředky ozbrojeného zápasu. Např. systém jednoty výcviku a výchovy, systém komunistické výchovy na vojenských školách, systém ideově výchovné práce, systém psychologické přípravy apod.

3. Systémy — řízení, které sjednocují materiálně věcné systémy a systé-

my — procesy a dávají jim správné, cílevědomé zaměření z hlediska potřeb bojové pohotovosti socialistické armády. Např.: systém nedílné velitelské pravomoci, systém řízení stranickopolitické práce, systém vnitrostranické informace, systém plánování a organizování vojenské odborné přípravy apod.

V této souvislosti však musíme vidět podstatný rozdíl mezi systémy materiálně věcného charakteru zahrnující různé komplexy vojenské techniky a mezi systémy, které se realizují v rovině společenských procesů.

Právě při uplatňování systémového přístupu v procesu vědeckého poznání společenských jevů a procesů, které jsou spojeny s otázkami bojové a politické přípravy naší armády a které z hlediska své objektivní stránky samy se realizují jako společenské systémy, např. systém vlivu stranickopolitické práce na otázky odborného charakteru, systém ideově výchovné práce v ČSLA atd., jsme povinni plně vycházet z těchto předpokladů:

1. Společenské systémy, včetně těch, které se realizují v podmínkách socialistické armády, jsou jak podmínkou, tak i výsledkem praktické a konkrétní činnosti, která je záměrně uzpůsobuje. V této souvislosti vystupuje vždy do popředí význam ideově výchovné práce a místo společenského zájmu, když se sledovaný systém nejenom vytváří, nýbrž i organizuje a relativně stabilizuje.

2. Společenské systémy se vždy vyvíjejí a realizují v konkrétních historických podmínkách a můžeme je správně pochopit z hlediska dané etapy vývoje socialistické armády při respektování všech činitelů objektivního a subjektivního charakteru, kterým je sledovaný společenský systém determinován.

I v tomto případě platí metodologický odkaz V. I. Lenina o tom, že ve společenském poznání je důležité, „... nezapomínat na základní historické souvislosti, pohlížet na každou otázku z hlediska, jak určitý jev v dějinách vznikl, jakými hlavními etapami prošel tento jev ve svém vývoji a z hlediska tohoto vývoje se podívat, čím se stal nyní“ (Lenin, V. I.: Spisy, sv. 2, Praha 1955, s. 467)

3. Společenské systémy, které se v podmínkách socialistické armády vytvářejí a realizují pod přímým vedením komunistické strany, musí svou činností bezprostředně napomáhat dalšímu upevňování její bojové pohotovosti.

V gnoseologické rovině vědeckého poznání vycházíme z toho, že systémový přístup je neoddelitelný od principu komplexnosti marxisticko-leninské gnoseologie a základ svého rozpracování nachází již v pracích klasiků marxismu-leninismu. Již dávno před současným strukturalismem a funkcionalismem jej uplatňovali klasikové marxismu-leninismu. Systémový přístup v rovině společenského poznání všestranně uplatňoval K. Marx při analýze kapitalismu jako složitého a rozporného systému ekonomických, politických a ideologických vztahů. Velký význam pro správné uplatňování systémového přístupu ve vědeckém poznání má metodologický odkaz V. I. Lenina, zejména jeho práce „Imperialismus jakožto nejvyšší stádium kapitalismu“. Právě tam nacházíme takový metodologický přístup, který ve své podstatě vyčerpává všechny zásady systémového přístupu z hlediska marxismu-leninismu. Na základě dialektickomaterialistické metody a důsledného dodržování dialektické jednoty analýzy a syntézy je imperialismus zkoumán jako rozporné se vyvíjející systém cestou postihování jeho základních komponentů, přičemž tyto jednotlivé komponenty jsou zase zkoumány z hlediska vzájemných vztahů a funkcí, které plní v rámci společenského systému jako celku.

Na základě historicko-logického přístupu, jednoty kvantitativní a kvalitativní, kauzální a funkční analýzy jsou sledovány příčiny rozporného vývoje jednotlivých částí imperialismu i společenský parazitismus a vývojové zahánění imperialismu jako celku. Zároveň celá řada dalších prací V. I. Lenina dokazuje, že systémový přístup má svůj základ v marxisticko-leninské teorii. Hledat zdroj systémového přístupu v buržoazní filosofii, sociologii a psychologii znamená nejenom přechod na pozice pozitivismu a revizionismu, ale především vede k nedoceňování širokých možností, které z hlediska dalšího nutného rozvoje metodologických otázek vědeckého poznání v podmínkách naší armády poskytuje marxisticko-leninská teorie. Je „naprosto zřejmé, že jsou principiální rozdíly mezi systémovou analýzou prováděnou na základě marxisticko-leninské gnoseologie a analýzou prováděnou v duchu „ortodoxních“ strukturálních koncepcí. To, co lze nazvat marxistickým systémovým přístupem, neznamená novou metodu, ale konkretizaci a další rozvinutí principů, rozpracovaných zakladateli marxismu-leninismu, konkretizaci a rozvinutí, které respektují nové procesy a problémy dnešní společenské reality.“ (Chrapčenko, M.:

Úvahy o systémové analýze. In: Společenské vědy v SSSR. 176 č. 6., s. 510]

Systémový přístup jakožto princip marxisticko-leninské gnoseologie, na rozdíl od systémového přístupu uplatňovaného současnými strukturalisty a funkcionalisty, má tedy nejenom jiná teoretická a metodologická východiska, ale zároveň jeho realizace na základě dialektickomaterialistické metody, překonává rozdíl mezi historickým a logickým, strukturálním a funkcionálním aspektem a ve společenském poznání má především přispět k odhalování příčiny závislosti.

Využití systémového přístupu při výzkumu těch společenských jevů a procesů, které vznikají a působí v podmínkách socialistické armády, je podmíněno důsledným uplatňováním zákonů a kategorií materialistické dialektiky, především takových kategorií jako celek a část, obsah a formy, jednoduché a složité, vnitřní a vnější, jev a podstata. Zároveň nemůžeme opomíjet odhalené zákony, zákonitosti a kategorie marxisticko-leninského učení o válce a armádě i současné socialistické vojenské vědy.

Důležité je v této souvislosti i to, že každý systém je nejen složen z různých podsystémů, ale sám je zároveň podsystémem širších podsystémů, to znamená, že je do nich začleněn. Ve světle podsystémové začleněnosti se potom vztahy, které z hlediska systémového přístupu jeví jako vnější mezisystémové vztahy, mění ve vztahy podsystémových složek. Jde vždy o to, který systém ve vztahu ke zkoumanému jevu nebo procesu je hlavní a určující, umožňující pochopit základní a podstatné činitele, které se vztahují k objektu našeho poznání. Při zkoumání společenských jevů, procesů a činností, které vznikají a realizují se v podmínkách naší armády, musíme vycházet z odhalených zákonů socialistické vojenské vědy, že tímto systémem je systém neustálé bojové pohotovosti socialistické armády.

V průběhu realizace systémového přístupu vycházíme z toho, že vnitřní vlastnosti každého systému jsou charakterizovány systémově komponentním, systémově strukturálním, systémově funkcionálním a systémově integračním aspektem.

Systémově komponentní aspekt vyžaduje ve vědeckém poznání přesně vymezit, z jakých komponentů se skládá sledovaný systém. Přitom každý komponent se realizuje v konkrétně historických podmínkách a vyznačuje se kvantitativními a kvalitativními změnami z hlediska vlastního vývoje.

Systémově strukturální aspekt vyžaduje postihnout vnitřní obsah systému, vyjádřený v souhrnném vztahu mezi jednotlivými komponenty. V této souvislosti musíme odmítnout přístup krajních strukturalistů, kteří strukturu vyjadřují pomocí pouhé sumace komponentů a abstrahují strukturu systému od konkrétních společenských vztahů. Strukturu v každém společenském systému, tedy i v podmínkách socialistické armády, musíme především vidět ve vztahové rovině, vyjádřenou konkrétní činností jednotlivců, sociálních skupin nebo vojenských kolektivů.

Systémově funkcionální aspekt vyžaduje sledovat aktivní stránku systému jako celku a jeho jednotlivých komponentů. Marxistická dialektika neabsolutizuje funkcionální vztahy, neohraničuje se jimi, jak to činí současní funkcionalisté, ale jde dál: odhaluje za funkcionální vztahy příčinné vztahy.

Všechny vymezené aspekty systémového přístupu musíme zkoumat v komplexnosti z pohledu konkrétně dosažených výsledků v bojové a politické přípravě. Nemůžeme tedy ani opomíjet systémově integrační aspekt. V této souvislosti zdůraz-

ňuji, že každý společenský systém je neoddelitelný od uvědomělé činnosti, a v tomto smyslu vystupuje v aktuální podobě význam a úloha subjektu řízení. To znamená, že ve vědeckém poznání v podmínkách socialistické armády musíme vycházet jednoznačně z místa vedoucí úlohy strany a uplatňování nedílné velitelské pravomoci na stranických základech.

Závěrem můžeme zdůraznit: důsledné uplatňování systémového přístupu ve vědeckém poznání umožňuje zkoumat společenské jevy, procesy a činnosti, které vznikají a realizují se v podmínkách naší armády, jako relativně uzavřený souhrn vztahů, vzájemných vazeb a příčin. Rozhodující důvod jeho využívání vyplývá z požadavku všestranného zkoumání zdánlivě izolovaných společenských jevů, procesů a činností, které ve své celistvosti vytvářejí úroveň bojové a politické přípravy. Jeho uplatňování v dialekticko-logické struktuře vědeckého poznání vyžaduje, aby byl jednoznačně realizován na základě dialektickomaterialistické metody. Zároveň je tento přístup vždy spojen s rozhodným bojem proti všem formám pozitivismu, především proti jednostrannému strukturalismu a funkcionalismu.